

Z kroniki naukowej

DYREKTOR INSTYTUTU IM. HERDERA W INSTYTUCIE ZACHODNIM

Na przełomie czerwca i lipca 2008 r. z kilkudniową wizytą w Instytucie Zachodnim przebywał prof. Peter Haslinger, dyrektor Instytutu im. Herdera z Marburga. Instytut im. Herdera został założony w 1950 r. i jest jednym z kluczowych instytutów naukowo-badawczych Niemiec zajmującym się historią i kulturą państw Europy Środkowo-Wschodniej. Jest niezależnym ośrodkiem naukowo-badawczym finansowanym głównie ze środków rządowych.

Prof. P. Haslinger wygłosił 2 lipca w Instytucie Zachodnim wykład zatytułowany *Naród i terytorium w polityce czeskiej 1880-1938 (Nation und Territorium in der tschechischen Politik 1880-1938)*. Spotkanie otworzył prof. dr hab. Andrzej Sakson, dyrektor Instytutu Zachodniego. Zwrócił uwagę na podobieństwo między obydwoma instytutami, postulując rozszerzenie współpracy naukowo-badawczej. Następnie głos zabrał zaproszony gość, który na wstępie podziękował za zaproszenie i podzielił zdanie prof. A. Saksona w kwestii rozszerzenia współpracy. Przechodząc bezpośrednio do tematu referatu, prof. Haslinger zauważył, że należy podzielić go na dwie części ze względu na przynależność Czech do monarchii habsburskiej do 1918 r. i późniejsze istnienie niepodległej Czechosłowacji w okresie międzywojennym. W 1867 r. Cesarstwo Austriackie zostało przekształcone w dualistyczną monarchię Austro-Węgier. Czechy przynależały odąd do Cesarstwa Austriackiego (tzw. Przedlitawii), zaś Słowacja stała się częścią Królestwa Węgier (tzw. Zalitawii). Czescy i słowaccy panslawiści uważali taki podział za błędny, gdyż bratnie narody zostały rozdzielone. Celem czeskiej polityki w ramach monarchii habsburskiej było przeorientowanie polityki monarchii w kierunku proślówiańskim. Od lat 60. XIX w. debatowano m.in. na temat odrębności narodowej Morawian, aż wreszcie w latach 80. i 90. zostali oni uznani za część narodu czeskiego. Pojawiały się pomysły wprowadzenia obywatelstwa czeskiego dla mieszkańców Czech, Moraw i habsburskiego Śląska, a nawet projekty stworzenia monarchii trialistycznej (Austria, Węgry i Czechy). Niemniej przynależność Czech do monarchii habsburskiej nie była kwestionowana przez Czechów do 1914 r. Tymczasem austriackie oficjalne czynniki rządowe starały się unikać podejmowania kwestii narodowej. Wraz z wybuchem I wojny światowej zaczęły się pojawiać pierwsze głosy domagające się utworzenia niepodległego państwa czechosłowackiego pochodzące głównie od działaczy niepodległościowych przebywających w tym czasie na emigracji. Byli to: Karel Kramář i Tomáš Garrigue Masaryk. Działacze ci opowiadali się za przyłączeniem Słowacji do wspólnego z Czechami i Morawami państwa. Po śmierci Franciszka Józefa I (grudzień 1916 r.) uwidoczniła się perspektywa rozpadu monarchii austro-węgierskiej, co wywołało ożywioną debatę na temat ewentualnej niepodległości i kształtu przyszłego wspólnego niepodległego państwa czeskiego i słowackiego. Po odzyskaniu niepodległości (28 X 1918 r.) Czechosłowacja musiała borykać się z wieloma problemami m.in.: mniejszości narodowych i granic. Dotychczas Czesi byli mniej-

szością w Cesarstwie Austriackim, teraz sami musieli znaleźć *modus vivendi* z mniejszościami we własnym państwie. Praktycznie wszyscy sąsiedzi Czechosłowacji (za wyjątkiem Rumunii) zgłaszali jakieś roszczenia wobec jej terytorium. Aby temu zapobiec w grudniu 1918 r. powołano dwie grupy ekspertów (w Pradze i Paryżu), którzy mieli przygotować naukową argumentację dla czeskich roszczeń granicznych zgłaszanych w trakcie konferencji pokojowej w Paryżu. W latach 1919-1938 najistotniejszym problemem wewnętrznym Czechosłowacji były relacje między Czechami, a najliczniejszymi mniejszościami narodowymi – słowacką i niemiecką. Zamieszkujący wschodnią część państwa Słowacy starali się podkreślić odrębność narodową narodu słowackiego. Wiele miejsca w debacie politycznej zajęła dyskusja poświęcona integracji Słowaków we wspólnym państwie. Zwolennicy czechosłowakizmu uważali, że należy stworzyć silne i jednolite państwo czechosłowackie. Sprzeciwiali się zatem idei federacji. Czesi uważali Słowaków za czeską grupę etniczną ukształtowaną inaczej poprzez swą przynależność do Węgier. Z drugiej strony pojawiały się głosy podkreślające odrębność Słowaków, również religijną. Zachodnią część Czechosłowacji zamieszkiwała głównie ludność niemiecka, która domagała się równego statusu w państwie czechosłowackim. Roszczenia Niemców sudeckich (pojęcie *Sudeten Land* zrodziło się w latach 90. XIX w.) wzrosły po 1935 r., gdy ukonstytuowała się Partia Niemców Sudeckich, silnie wspierana przez III Rzeszę. Stały się one pretekstem do agresji Niemiec wobec Czechosłowacji i zajęcia *Sudeten Landu* przez wojska niemieckie jesienią 1938 r.

Po zakończeniu referatu rozpoczęła się dyskusja, w której między innymi doc. Piotr Kalka zapytał, czy przed I wojną światową i później w okresie międzywojennym pojawiły się w nauce koncepcje federacji czesko-słowackiej? Zdaniem prof. P. Haslingera przed wojną takie koncepcje się nie pojawiały, gdyż Słowacja była częścią Królestwa Węgier, a Czechy Cesarstwa Austrii. I chcąc dokonać tego Czesi musieliby zwrócić się do Węgier z prośbą o zgodę na wyłączenie Słowacji z ich państwa, a na tak znaczne uszczuplenie swego terytorium Węgry nie wyraziłyby zgody. W okresie międzywojennym pojawiły się takie propozycje głównie ze strony Słowaków, którzy w federacji czesko-słowackiej widzieli możliwość podkreślenia odrębności własnego narodu. Prof. A. Sakson zapytał o miejsce Śląska Cieszyńskiego w czeskiej debacie politycznej. Jak zauważył referent kwestia przynależności Cieszyna była uważana przez Czechów za rzecz oczywistą i nie była przedmiotem istotnej debaty politycznej. Sama aneksja tych ziem przez wojska czeskie została przyjęta przez Czechów z entuzjazmem. Drugie pytanie dotyczyło czechosłowakizmu. Czechosłowakizm narodził się w połowie XIX w. wśród Słowaków i miał zapobiec madziaryzacji ich narodu. Idea ta głosiła jedność narodową Czechów i Słowaków, stając się impulsem dla utworzenia niepodległej Czechosłowacji w 1918 r. W okresie międzywojennym była oficjalną ideologią państwową lansowaną przez Czechów i traktowaną niechętnie przez Słowaków. Również po 1989 r. idea ta stała się przedmiotem debaty politycznej w Czechosłowacji. Separatyści słowaccy podkreślali odrębność narodową i kulturową narodu słowackiego, przypominali o swej własnej historii, zaś zwolennicy państwa czechosłowackiego podkreślali wspólne sukcesy Czechów i Słowaków. Kolejne pytanie dotyczyło *Ostforschung*. Prof. P. Haslinger zwrócił uwagę, że Instytut Herdera powstał w 1950 r. i w założeniu miał zajmować się badaniem historii i kultury państw Europy Środkowo-Wschodniej znajdującej się wówczas we władaniu komunistów. Odcinał się zatem od narodowosocjalistycznej tradycji *Ostforschung*. Dla prof. P. Haslingera pojęcie to ma charakter przede wszystkim źródłowy. Doc. dr hab. Stanisław Żerko zainteresował się problematyką jaką obecnie zajmuje się Instytut Herdera, ze szczególnym uwzględnieniem spraw polskich. W odpowiedzi usłyszał, że Instytut zajmuje się badaniem historii i kultury krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W wypadku

Polski badane są m.in. losy dzieł sztuki, przeszłość Dolnego Śląska i Prus Wschodnich, a także polityczny dyskurs w PRL. Instytut posiada bogate zbiory biblioteczne i archiwalne, gdzie najważniejsze zbiory są regularnie digitalizowane i udostępniane przez Internet. Po wyczerpaniu pytań prof. A. Sakson zakończył spotkanie, dziękując gościom za przybycie i życząc obu instytucjom dalszej owocnej współpracy.

Piotr Kubiak

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE EUROPY ŚRODKOWEJ W UJĘCIU HISTORYCZNYM I WSPÓŁCZESNYM

W dniach od 23 do 24 października 2008 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Zielonogórskiego miała miejsce międzynarodowa konferencja poświęcona *Przemianom demograficznym Europy Środkowej od XVIII w.* Sympozjum naukowe zorganizowano z inicjatywy Instytutu Historii UZ i Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze. Obecność pracowników rzeczonoj instytucji na lubuskiej *Alma Mater* jest niejako przypieczętowaniem wieloletniej współpracy oraz ukoronowaniem ponad piętnastoletniej działalności Towarzystwa Studiów Łużyckich. Sympozjum pozwoliło na podsumowanie polityki demograficznej na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci oraz uhonorowało w dziesiątą rocznicę śmierci postać prof. Mieczysława Kędelskiego (1946-1998), jednego z najwybitniejszych polskich statystyków i historyków, pioniera w dziedzinie demografii, demografii historycznej i demometrii.

Mieczysław Kędelski, absolwent Akademii Ekonomicznej w Poznaniu i uczeń prof. Stanisława Borowskiego, związał się z rodzimą uczelnią w 1971 r. Kierował Pracownią Demografii i Katedrą Statystyki i Demografii, następnie już jako prodziekan przewodził Wydziałowi Planowania i Zarządzania. W 1974 r. został członkiem Komitetu Badań Demograficznych PAN, w okresie od 1984 do 1991 r. zarządzał w nim Sekcją Demografii. M. Kędelski dał się poznać jako znakomity interpretator zjawisk demograficznych, znawca metodologii trwania życia; opracował nowatorski system tablic przydatny w określaniu umieralności i wielowymiarowej analizie klas społecznych. Osiągnięcia te umożliwiały już w latach 80. oszacować zarówno historyczny i progresywny kształt, jak i dynamikę procesów migracyjnych i urbanizacyjnych w Polsce Zachodniej. Sylwetkę Patrona konferencji przybliżyli we wspomnieniach i referatach przyjaciele, uczniowie i duchowi spadkobiercy M. Kędelskiego: prof. Jan Paradysz i prof. Elżbieta Gołata z poznańskiego Uniwersytetu Ekonomicznego, prof. Tomasz Jaworski oraz Piotr Kowalski z Żar.

Podczas uroczystej inauguracji głos zabrał dziekan Wydziału Humanistycznego, prof. Wojciech Strzyżewski. Podkreślił doniosłe znaczenie demografii dla polityki, historii oraz rodziny. Prof. Janusz Witkowski, wiceprezes Głównego Urzędu Statystycznego, wyraził radość z faktu wspólnej inicjatywy GUS i UZ, postrzegając uczelnię jako ważnego partnera we współpracy i swoistego użytkownika statystyki. Podziękowania dla władz uczelni wygłosił również dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego – Roman Fedak.

Nie sposób przecenić w badaniach ludnościowych roli województwa lubuskiego, które z uwagi na specyficzne położenie jest obszarem dynamicznych przemian demograficznych, a co za tym idzie – także gospodarczych. Prof. Witkowski przedstawił najnowsze prognozy